

Posudek na disertační práci

Autorka práce: PhDr. Marta Vohlídalová

Název práce: Sexuální obtěžování ve vysokoškolském prostředí

Disertační práce představuje výsledky výzkumu, který byl případovou studií sexuálního obtěžování na jedné fakultě vybrané vysoké školy v ČR. Výzkum je znám i z jiných publikací autorky či týmu, jehož byla součástí. V disertační práci však téma a výsledky představuje v maximální hloubce a souvislostech.

Disertační práce má adekvátní rozsah (193 stran bez příloh). Je standardně dělena na teoretickou a empirickou část, které jsou logicky strukturovány a vzájemně k sobě vztaženy. V obou částech autorka využívá bohatý repertoár publikací, na které řádně odkazuje. Práce je psána čtivým a odborně přiměřeným jazykem. Po formální stránce k ní nemám žádné kritické výhrady. Za drobný stylisticko-obsahový nedostatek však lze považovat nesystematické užívání generického maskulina (v textu převažuje užívání obou rodů, ale v četných pasážích je přítomno jen generické maskulinum).

Teoretická část zahrnuje tři tematické kapitoly, které jsou představeny na přibližně 60 stranách. Autorka se nejprve věnuje různým definičním přístupům k sexuálnímu obtěžování, přičemž diskutuje rozdíl mezi legislativním a výzkumným pojetím. Ukazuje rozdíly v definicích pocházejících z různého kulturního (právního a vědeckého) prostředí. Tím pádem porovnává i aktuální legislativní vymezení sexuálního obtěžování v České republice a Evropské unii s některými dalšími národními přístupy. V textu je užíván vedle pojmu sexuální obtěžování také pojem diskriminace, a to v některých pasážích kumulativně až záměně. Jaký je podle autorky význam a vzájemný vztah obou pojmů? Domnívám se, že zvláště při diskusi právních definic (ale také vzhledem k vědecké terminologické čistotě) je nutné oba pojmy držet oddělené.

Autorka ukazuje, že definice sexuálního obtěžování variiují v tom, jakou perspektivu uplatňují. Autorka pracuje s rozlišením tzv. subjektivních a empirických (behaviorálních) přístupů. Domnívám se, že toto členění je ovšem možné rozšířit o druhou dimenzi „zdroje“, která nyní autorce v typologii zaniká, resp. splývá s dimenzí perspektivy. Podle perspektivy lze rozlišovat subjektivní a objektivní definice. Subjektivní definice jsou takové, které staví na pohledu aktérů; objektivní definice pak využívají posouzení „zvenku“, třetí stranou. Dále můžeme rozlišovat definice vnitřní, které se týkají pocitů obětí a úmyslů iniciátorů, a definice vnější, které uvažují deskripci chování, bez bližších emocionálních a hodnotících údajů. Považovala by autorka toto dvojdimenzionální členění za smysluplné? Případně jak by proti němu argumentovala?

Na vymezení pojmu sexuální obtěžování navazuje druhá kapitola popisem tří základních druhů modelů, které jsou užívány k výkladu sexuálního obtěžování. Ve stručnosti zmiňuje biologicko-evoluční a psychologické modely a dále podrobněji rozvádí modely organizační a sociokulturní. Sociokulturní modely přitom současně chápe jako feministické. V tom spatřuji určitou redukci. Feministické modely sice bývají ponejvíce sociokulturní, ale zároveň ne všechny sociokulturní modely jsou feministické – rozdíl mezi oběma kategoriemi není podle mne řádně ukázán. Podstata kapitoly však spočívá v odlišení „moci k něčemu“ a „moci nad něčím“, které autorka dále využívá ve vlastní analýze empirických dat (což bych však uvítala ve větší míře tak, aby v analýze bylo zřejmé, které projevy autorka kóduje jako moc k něčemu). Zavedení obou pojmů a jejich detailní diskusi považuji za teoreticky i analyticky dobrý krok. Kategorie moci (a střet moci pocházející z genderového a organizačního řádu) je v rozboru sexuálního obtěžování klíčová. Konceptualizace moci by sice mohla být odlišná – mohla by například

silněji stavět na M. Foucaultovi či na sociálně-kritických teoriích, k nimž mají socio-kulturní modely blízko. Zvolenou cestu však respektuji a hodnotím jako adekvátní a vnitřně koherentní.

Autorka využívá typologii sexuálního obtěžování od L. Fitzgerald (1995), na níž navazuje výzkumný nástroj SEQ – Sexual Experience Questionnaire, který byl použit i v představeném výzkumu. Nejen v této, ale i dalších typologiích, které vznikaly od 70. do 90. let 20. století, bývá genderové obtěžování podřazováno pod zastřešující označení sexuální obtěžování. Autorka se k tomu přístupu hlásí. Ze stručného zdůvodnění (s. 21, 65) však není zřejmé, zda je důvodem pouze akceptace tradičního označování (a s tím související potřeba držet terminologickou linii), nebo souhlas s tímto usouvztažením obou pojmů. Já se domnívám, že genderové obtěžování je logicky nadřazené sexuálnímu, neboť sexualita je aspektem genderového řádu, nikoliv naopak. Proto jsme s P. Pavlíkem a K. Kolářovou (2011) argumentovali pro rozšíření zastřešujícího označení na „genderově motivované a sexuální obtěžování“, případně jen „genderové obtěžování“.

Třetí teoretická kapitola představuje výsledky českých a zahraničních výzkumů sexuálního obtěžování v prostředí vysokých škol (v porovnání s pracovním prostředím). V kapitole postrádám systematictější rozebranou problematiku dopadů sexuálního obtěžování, které bývají popisovány v oblasti fyzické, psychické a studijně-pracovní. Dále bych považovala za adekvátní zařadit typologie osob, které se stávají obětí sexuálního obtěžování, a těch, které jej iniciují. Takové typologie jsou, resp. byly v zahraničních výzkumech sexuálního obtěžování (s psychologickým zázemím) relativně časté, a proto by se o nich práce měla zmiňovat (byť kriticky).

Empirická část je zahájena velmi podrobným a vyčerpávajícím představením metodologických východisek. Cíle a průběh výzkumu jsou jasné a adekvátní. Přesto však v představení výzkumu postrádám tři podstatné informace:

- Dotazníky používané v zahraničních výzkumech, včetně SEQ, bývají často kritizovány za nižší validitu (autorka to sama uvádí, s. 94-95). Validita může být ještě dále snížena převodem dotazníku do jiného kulturního prostředí. V popisu výzkumu chybí představení toho, jak probíhal překlad dotazníku. Dále je zmíněno, že byly použity doprovodné otázky, avšak absentuje popis způsobu, jakým byly formulovány (případně jejich vztahování k SEQu).
- Dřívější výzkumy a organizační i sociokulturní modely sexuálního obtěžování dokládají, že tento fenomén je rozšířenější v případě oborů s výrazně odlišným poměrem žen a mužů (s. 43). Vzhledem k tomuto faktu není jasné, proč se výzkumný tým rozhodl realizovat případovou studii na fakultě s vyrovnaným podílem studentů a studentek (s. 98).
- Výzkumný soubor mění velikost. V hlavním textu je uvedeno 700 osob. V grafech, např. 7.1. se ale operuje s číslem 703.

Ačkoliv se výzkum hlásí ke smíšenému designu, zdá se, že v prezentaci výsledků převládají kvalitativní analýzy. Výsledky dotazníkového šetření jsou představeny poměrně stručně a spíše jako doplnění analýz rozhovorů. Tomu přispívá i neobvyklá forma prezentace kvantitativních údajů – kromě grafů jsou všechny výsledky popsány přímo v textu (namísto přehlednějších tabulek) a bez detailů ohledně použitých statistických procedur. Ačkoliv důvěřuji, že autorka provedla všechny potřebné operace a správně je interpretovala (na což lze usuzovat i z toho, že v některých pasážích jsou podrobné údaje uvedeny, např. s. 110), domnívám se, že pro účely disertační práce by hlavní text či přílohy měly podrobné výsledky analýz obsahovat.

Naraci vycházející z kvalitativní analýzy rozhovorů považuji za zdařilou. Většina závěrů je dobře dokumentována ilustračními výroky. Práce s kategoriemi vzešlými z analýz však v některých pasážích není zřetelná. Které kategorie byly identifikovány, do jakých skupin/rodin se řadí? Například v kapitole 7.2.2, která představuje typy sexuálního obtěžování, se zdá, že autorka aplikovala na rozhovory již existující typologii a pouze ji v rozhovorech ověřovala, namísto toho, aby prováděla otevřené kódování

rozhovorů. To bych bývala považovala za vhodnější – cílem by bylo zjistit, zda existující vědecké typologie se shodují s konceptualizací „in vivo“.

Autorka identifikovala několik parametrů sexuálního obtěžování – např. kontext či sériovost. Znak jsou dobře vysvětleny a konfrontovány i s výsledky jiných výzkumů. Teoretické uchopení sexuálního obtěžování je tak značně komplexní a plastické. Určitá analytická nejednoznačnost však panuje v tom, nakolik se jedná o přímé atributy studentské konceptualizace (tedy zda studující využívají dané dimenze k rozhodnutí, zda je určité chování sexuálním obtěžováním) nebo o znaky „vědecké definice“, které vznikly vysouzením ze studentských výpovědí.

Mezi atributy sexuálního obtěžování autorka uvádí také dynamiku a sériovost. Upozorňuje na to, že projevy sexuálního obtěžování se v průběhu času vyvíjejí a mají tendenci se postupně zintenzivňovat. Počáteční chování může být studujícími hodnoceno jako neproblematické a mohou se jej dobrovolně účastnit. Ne/dobrovolnost tedy není rozhodujícím znakem sexuálního obtěžování, ačkoliv je ve výčtu parametrů také uvedena. Právě kvůli postupné změně chování mohou mít studující problém chování hodnotit jako nepřijatelné a aktivně se mu bránit, a to i ve chvíli, kdy se chování stane jednoznačně obtěžujícím. Prvotní fáze, kdy studující na situacích de facto participovali, v nich totiž vytváří pomyslný závazek. Následná změna postoje se tak stává identitně náročnou a tedy méně pravděpodobnou. Uvedený mechanismus je dalším důvodem, proč studující nereagují na sexuální obtěžování razantněji – vedle důvodů zevrubně představených autorkou, které spočívají jednak v kulturní přijatelnosti a jednak v pozitivní interpretaci obtěžování jako důkazu osobní výjimečnosti oběti.

Autorka z analýz vyvozuje, že studující považují sexuální obtěžování za závažný, negativní problém (např. s. 160). Ale zároveň uvádí, že studující mají tendenci sexuální obtěžování bagatelizovat a popírat (např. s. 144-147). Tyto dva výsledky se na první pohled zdají být nekonzistentní a jejich vzájemné souladné uvození je třeba podrobněji ukázat. Text to pouze stručně naznačuje, a proto žádám o podrobnější rozvedení v rámci obhajoby.

Výzkum ukázal, že muži si nepřipouští, že by se mohli stát obětí sexuálního obtěžování. V rozhovorech to však konkrétní ženy až na výjimky také popírají – považují se za zkušenější a odvážnější než ty, na které je sexuální obtěžování reálně namířeno (s. 166). Jsou mechanismy popírání vlastního rizika u studentů a studentek obdobné, či rozdílné? Jaké explanační a identitně-obranné strategie pak používaly ty ženy, které se popisovaly jako oběti sexuálního obtěžování? Za zajímavé považuji také zjištění, že muži častěji než ženy označují za sexuální obtěžování i případy znevýhodňování kvůli pohlaví. Lze předpokládat, že důvodem jsou osobní dopady – na rozdíl od ostatních forem chování se jich právě znevýhodnění kvůli pohlaví přímo dotýká. Stejně tak zjištění týkající se věku, tj. že starší studující jsou vůči sexuálnímu obtěžování kritičtější, může vedle větších zkušeností a psychické zralosti být způsobeno také osobní motivací ve studiu. S končícím studiem se zvyšuje množství investic a tedy obava z nedokončení i citlivost na faktory, které mohou snížit studijní úspěšnost. Z obou výsledků (větší citlivost mužů na znevýhodnění kvůli pohlaví a větší citlivost starších na sexuální obtěžování obecně) by vyplývalo, že pro postoj vůči sexuálnímu obtěžování je ústřední zaujetí osobní perspektivy. To by mohl být námět pro formulaci konkrétních opatření při seznamování studujících s problematikou sexuálního obtěžování.

Autorka předpokládá, že absence teoretických nástrojů (tj. definice sexuálního obtěžování) na straně studujících snižuje šanci, že dojde k označení určitého chování za sexuální obtěžování a k jeho explicitnímu odmítnutí. Některé zahraniční studie (v designu akčního výzkumu) tento názor potvrzují, avšak domnívám se, že z provedeného výzkumu jej nelze vyvodit. Pokud bychom uvažovali za hranicemi prezentovaného výzkumu, pak můžeme předpokládat, že teoretické poznání o sexuálním obtěžování by pomohlo nejen studujícím, ale i vyučujícím. Mohli by si být lépe vědomi rizik spočívajících v navazování neformálních vztahů a s nimi souvisejících tzv. šedých zón. Schopnost

uvažovat o důsledcích vlastního chování (i nezamýšlených) a reflektovat své projevy i motivy je součástí profesionality. Ta se rozvíjí právě za pomoci teoretických nástrojů (pojmu), které dovolují zaujmout vůči vlastnímu chování odstup a díky tomu jej dostat více pod kontrolu. Lze na základě studentské perspektivy sexuálně obtěžujících situací identifikovat jevy náležející do tzv. šedé zóny, které zvyšují riziko vzniku sexuálního obtěžování?

V analýze zcela postrádám jedno téma, a sice vrstevnický interpersonální a skupinový kontext sexuálního obtěžování. Analýza se soustředila na pedagogický vztah, který je primárně uvažován jako 1:1. Realita je však jiná – řada projevů sexuálního obtěžování (zvláště užívání genderových stereotypů) probíhá za přítomnosti ostatních studujících a rovněž studující mezi sebou chování vyučujících následně diskutují. Sexuální obtěžování tak má dopady na vztahy ve studentské skupině a zároveň se skupinové vztahy dokonce mohou podílet na vzniku či prohlubování obtěžujícího chování (např. tím, že oběť je v rámci skupiny stigmatizována, takže u ní klesá odvaha se proti obtěžování ohradit). Proč skupinové vztahy nebyly součástí analýzy? Tato kategorie se neukázala jako podstatná, nebo ji autorka záměrně z textu vyloučila?

Závěr:

Disertační práce PhDr. Marty Vohlídalové je rozsáhlou výzkumnou zprávou, která referuje o výsledcích případové studie sexuálního obtěžování na vysoké škole. Empirický výzkum i teoretické pozadí považuji za velmi kvalitní. Komentáře uvedené v posudku mají spíše dílčí charakter. Text splňuje obsahové i formální parametry vědecké publikace. Disertační práce dokumentuje dobré badatelské dovednosti autorky, a proto ji doporučuji ji k obhajobě.

V Praze, 11. května 2014

PhDr. Irena Smetáčková, Ph.D.